

նուազներու ձայներու զմայլմունքը և ուրիշ ամէն զուարճութիւնները ան ատենը կ'ըլլան մեզի փափաքելի, երբ չափով ըլլան և ըստ ժամանակին: Ուստի նորէն մեր երկիրը դարձանք, փորձով հասկընալով որ սակաւապէտ կենաց, չափաւոր աշխատութեան, պարզ սովորութեանց, և առաքինութեան մէջն է այս աշխարհքիս երջանկութիւնը և առողջութիւնը, որոնցմով կրնայ մարդս խելքը գլուխը ապրիլ ու իր վախճանին հասնիլ:

ՅՈՎԱԾ . ՄԱՔԱՍՏ .

ԱՂ . Վարժ .

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Յովհաննէս Մկրտիչ Քոյպէր:

{ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԱԿԵՐ տէրութեան պաշտամանը մէջ ցուցուցած մեծ յաջողակութեամբը, արուեստից և դպրութեան ունեցած ախորժակովն ու անոնց ըրած պաշտպանութիւնը՝ Վաղարէն պէտրութե պաշտօնէից ամենէն երեւելիներէն մէկը ու Վուգովիկեան դարուն յառաջեցուցիչը սեպուած է: } Կնաւ 1619^{ին} () գոստոսի 29^{ին} Սէմա քաղաքը, ուր հայրը չուխայի և գինւոյ վաճառականութիւն կ'ընէր: Սմանկութի սկսաւ ցուցնել իր վրան արուեստից ու գիտութեանց հակամիտութիւն մը, և այն ատենէն անոնց գեղեցկութեան յարգը իր մտքին մէջ աղէկ մը տպաւորուելով, երբոր պաշտաման հասաւ՝ անոնց բարգաւաճանացը մեծապէս խրնամք տարաւ, որով Սեմին Վուգովիկոսի այդ գեղեցիկ եւանդեանը ամենայնիւ օգնող և զնոյն կատարող զինքը սեպելու չէնք տարակուսիր:

Արբոր այդպիսի գեղեցիկ ախորժակներով կ'անցընէր իր պատանեկութեան տարիներն ու կը զարգանար, հայրը զինքը վաճառականութեան դրաւ. աս աութովս Վրապէր տէրութեան գլխաւոր քաղաքները ճամբորդութիւն ըրաւ, և հոն վաճառականութեան ու ճարտարութեան վիճակը լաւ քննեց: Վստ

քննութիւններուն զբաղեցընելով իր բեղմնաւոր միտքը՝ սկսաւ ինքնիրեն մըտածել թէ ժողովրդեան ինչ օգուտներ կրնար ըլլուիլ, ու այսպիսի գեղեցիկ խորհուրդներու սերմունքներ իր մտքին մէջ սկսաւ ունենալ:

Վրապէր 1648^{ին} իր ազգականներէն մէկուն յանձնարարութեամբը Վուգովիկէի քով մտաւ, որ Վուգովա ալ կ'ըսուի. ան ատեն տէրութե քարտուղար էր, և անոր պաշտամանը մէջ սկսաւ կրթուիլ. հոն այն վիճակին մէջ իր հանձարն ու գործունէութիւնը սկսան փայլիլ ու ամենուն աչքին զարնել. այնպէս որ Վաղարէն կարգինալը տէրութեան առաջին պաշտօնեայն տեսնելով Վրապէրի յաջողակութիւնը՝ զինքը իր քովն առաւ. և օր օրուան վրայ մեծագոյն կարողութիւն մը նշմարելով վրան՝ տէրութեան խորհրդական ընել տուաւ, և ուրիշ պաշտամանց մէջ ալ սկսաւ գործածել զինքը: Այրթալով Վրապէրի վրայ մեծ տրամադրութիւն մը կ'երեւար այդպիսի պաշտամանց, և ինքը շատ լաւ կը ծառայէր Վաղարէնի. որով անիկայ ալ ուզելով փոխարէն մը ընել 1660^{ին} թաւադուհայն քարտուղարութեանը հասուց զինքը, թէպէտ առաջ ալ իրեն ըրած ծառայութեանցը համար Վրապէրին և անոր ընտանեացը բազմ շինէր էր ուրիշ մեծամեծ առատաձեռնութիւններով ու թոշակներով: Ետ ատեն չանցաւ Վաղարէնի վրայ հիւանդութիւն մը եկաւ, որ կամաց կամաց զայրանալով անբժշկելի եղաւ. ուստի իրեն յանձնուած գործոց ծանրութիւնը վրայէն թեթեւեղնել ուզելով իրեն օգնական առաւ Վրապէր, և թագաւորին առջին աշխատել կու տար իրեն հետ: Վստանկով Վրապէր Վուգովիկոս Երէն հետ ընտանութիւն ստանալով, ամէն անգամուն որ իրեն կը ներկայանար՝ տէրութեան շահերուն վրայ կը խօսէր, և մանաւանդ ելեւմտից վրայ, որն որ այն ժամանակները յիրաւի թագաւորին ալ մեծ մտածութեան նիւթ էր, որ և կ'ուզէր անոնց մէջ մտած զեղծմունքները ճանչնալ՝ որ վերցընէ. անոր համար

Վրդպէրէն խորհուրդ ինդրեց որ թնչ կերպով այս չարեաց դարման մը կարենայ ընել . Վրդպէր խրախուսուելով իմացուց ի ուղղովիկոսի որ այս չարեաց բոլոր պատճառն էր նոյն ատենուան մէկ մտածութիւնն որ ամենուն մտքին մէջ տիրած էր , և առաջարկեց որ վարձքով հարկերը իրենց վրայ սեփականողներէն այդ առանձնաշնորհութիւնները ետ առնէ : Վրդպէրին այս առաջարկած դարմանն որ շատ լաւ կը յարմարէր , Գուքէ ելլամտից վերատեսուչ պաշտօնէին կործանումն էր , որն որ իր պաշտակաւնայ ըրած առատաձեռնութիւններովն ու պաշտօնէից զիջանելով՝ շատ կողմնակից ունէր : Եւ միջոցիս մէջ օր օրուան վրայ Սաղարէնին հիւանդութիւնը երթալով կը սաստկանար , անանկ որ քիչ ատենէն մահուան դուռը հասաւ . այս յետին ժամանակին զՎրդպէր իրեն կը տակաւկատար հաստատելէն ետքը՝ ըսաւ Սաղարէն ի ուղղովիկոս Ժ. Դ. Ին . “ Տէր իմ , ամէն բանի քեզի պարտական եմ . բայց կը յուսամ որ կէս մը պարտքէս կ’ազատիմ քեզի Վրդպէրը տալովս ” : Եւ յիրաւի Սաղարէն ասկէց աւելի մեծ ընծայ մը չէր կրնար ընել թագաւորին ու Վաղղիոյ :

Սաղարէնին մահունէն ետքը ի ուղղովիկոս Վրդպէրի խորհրդովը սաստիկ քննութեան դրաւ զԳուքէ , և յայտնի տեսնելով՝ որ գանձուն շատ նուազութիւն եղեր է և պիտի ըլլայ իր շուրջութիւններուն պատճառաւ , պաշտօնէն վար ձգեց զինքը , ու անոր դատը մասնաւոր դատաստանի մը յանձնեց , որուն դատաւորներէն շատը անոր թըշնամի էին : Բայց թշուառաբար Վրդպէր տէրութեան օգտէն միայն չգրգռուեցաւ աս բանիս , այլ նաեւ փառասիրութիւն մ’ալ կար որ զինքը կը շարժէր առ այս , որովհետեւ Գուքէի պաշտօնին կ’ուզէր հասնիլ . և այս բանիս ի թիւրիւ համախոհ էր , որ կը նախանձեր Գուքէի : Վրդպէր գոհ չեղաւ Գուքէի թշուառութեամբը , այլ և կ’ուզէր որ իր փառասիրութեանը զոհ ընէ զԳուքէն՝ մեռցնել տալով . բայց այս

յաջողութիւնը չունեցաւ . միայն Վիներոյ քաղքին ամրոցին մէջ բանտեց զանիկայ , ուր խեղճը տաանրինը տարի գերութիւն քաշելէն ետքը՝ մեռաւ այն թշուառութեան մէջ . հոս ալ չկեցաւ Վրդպէր , հալածեց զՍէնթ-Վլորման , արքունեացմէ հանեց զԱ. Գոնթէն . Գուքէի թշուառութիւնները երգելուն համար . և զՎիլիսոն դառն գերութե մը մէջ պահեց , որովհետեւ ասոնք համարձակեցան ամբաստանելոյն բարեկամ ու պաշտպան ցուցնելու զիրենք : Թիւրէն այս բաներս տեսնելով կատակով մը կ’ըսէր . “ Ի թիւրիւ աւելի փափաք ունի որ Գուքէ կախուի , իսկ Վրդպէր աւելի վախ ունի որ չկախուի ” : — Եւ վերատեսչին իյնալէն ետքը՝ այն պաշտօնն ալ վերցուեցաւ , և Վրդպէր ելլամտից վրայ դրուեցաւ՝ Ինդհանուր Ստիկանի անուամբ : Վրդպէրի ըրած սխալանքը մեծ էր . բայց մեծագոյն ևս եղան իր անկէց ետքը ըրած ուղղութիւններն ու արդիւնքը , որոնցմով մոռցուեցաւ իր առաջին յանցանքը . անցնինք հիմա ասոնց :

Ստաւ Վրդպէր իր ասպարիզին մէջ , և ամէն կողմէն ուրիշ բան չտեսաւ , բայց եթէ շփոթութիւն , խորհրդախութիւններ ու անիրաւութիւն . տէրութեան ամէն ստացուածքները օտարացուցած , կարուածներու տուրքերը տէրութեան վաշխառու պարտաւէրներուն տրուած , հարկերը , արտունութիւններն ու ապահարկութիւնները չափէն աւելի շատցած , տէրութիւնը՝ վարձքով արքունի հասոյթը իրենց սեփականողներուն ձեռքն ինկած , ու անոնց օգնութեամբը միայն ոտքի վրայ կեցած , ժողովրդեան տուած 90 միլիոնէն հազիւ 35⁰ թագաւորին ձեռքը հասած , երկու տարուան եկամուտը առաջուցմէ լմնցած ու գանձը պարտաւ : Եւ առաջին ատոնք են որ մէկէն ի մէկ Վրդպէրի առջեւ ելան , ու Վաղղիոյ ցաւալի վիճակը իրեն աչքին դիմաց նկարելով հայրենեաց վերականգնումը հագալու վառեցին զինքը : Վրդպէր ալ Սիւլիի սկսած տեղէն ձեռք պիտի զար

Քորպեր :

ներ . բայց Վոլպեր դիմացը ուրիշ զը-
 ժուարութիւններ ալ ունէր . լուվուայի
 նախանձոտ ու խռովայոյզ փառասիրու-
 թիւնը , լուդովիկոսի պատերազմասէր
 կերբը , զեղխութիւնն ու շռայլութիւնը
 իր ճամբան աւելի կը դժուարացնէին :
 Բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի ամե-
 նեւին չյուսահատեցաւ , և ամենայն ջան
 քով սկսաւ աշխատիլ 'ի բարօրութիւն
 աշխարհին . և ահա մէկէն զեղծմունք-
 ները առջի կարգը դարձան , յանցանք-
 ները պատժուեցան , Վոլպերի հաս-

տատած արդարութեան ատեանը վարձ-
 քով տէրութեան հարկերը իրենց վրայ
 սեպհականողներէն ետ պահանջեց անի-
 րաւութեամբ այնչափ առած ստակնին ,
 և անկէց ետքը ալ բոլորովին արգիլեց
 այն վնասակար արուեստը . հարկերը ի-
 րեք միլիոնի չափ վար ինջան ժողովրդ-
 դեան վրայէն : Վոլպերի այդ առաջին
 գործքերը քանի մը տարւոյ միջոցի մէջ
 յայտնի ցրցուցին Վաղդիոյ՝ որ ամէն
 բան փոխուեր էր , ամէնքն ալ տեսան որ
 այն խառնակութեանը յաջորդեր էր

կարգաւորութիւն մը, ու այն անսանձ խարդախութեանը հաւատարմութիւն մը հաշիւներու մէջ: Վոլպերի պաշտամանը առջի տարին այսինքն 1661^{ին}, տուրքերը 81 միլիոն կը բերէին տէրութեան: Իսկ 1683^{ին}, որ իր մահուանը տարին եղաւ, 6 միլիոն միայն աւելի կը բերէին՝ յետ տէրութեան երկիրները աճեւուն և յետ ստրկին ու պարենից գինը բարձրանալուն: Բայց այդ տուրքերուն կողմանէ ժողովուրդը փանգատ ունէր Վոլպերին վրայ՝ նոր նոր տուրքեր դնելուն համար: Իսկ հարկերն որ առաջ 53 միլիոն էին՝ ինքը կամաց կամաց 35 միլիոնի հասուց, և երթալով ալ միտք ունէր աւելի պակսեցնելու: Համառօտ ըսեմ, 1683^{ին} տէրութեան պարտքը 52 միլիոնէն 32 միլիոն ինջեր էր, իսկ եկամուտքը 115 միլիոնի կը հասնէր:

Վոլպեր 1664^{ին} նաւերու, արուեստից ու ձեռարուեստի վերատեսուչ եղաւ: Իսկ 1669^{ին} ալ ծովային զօրութեան պաշտօնեայ կարգեցաւ, որով, ելլամտից ոստիկան ալ ըլլալով, պաշտամունքն ալ դժուարացան իր վրայ: Իսկ ինքը ընդհակառակն այս մեծամեծ աշխատութեանց ամենուն մէջ ալ հաւասարապատիւ արդիւնք ունեցաւ: Երբ ելլամտից վրայ ըրած կարգաւորութիւնները տեսանք. հիմա քանք մէկալ մընացածներուն: Վոլպեր եղաւ վաճառականութեան ու ճարտարութեան առջի հաստատողը Վաղղիոյ մէջ. իր գործունէութեամբն ու հանձարովը զամէնքը կը խրախուսէր ձեռարուեստներու՝ առանց շահի ստրկի մեծ գումարներ փոխ տալով, ապահարկութիւններ կամ առանձին արտունութիւններ տալով, միանգամայն նոր տեսութիւններ, մեծամեծ ու օգտակար խորհուրդներ ցուցնելով իրենց, որով մտքերնին լուսաւորեց՝ բռնելու ճամբանին դիմացին բանալով: Եւս գործադրած միջոցներովը Վաղղիա ձեռարուեստով լեցուց, այնպէս որ ալ անկէ ետքը ամէն տարի նշանաւոր էր Վաղղիոյ՝ կամ նոր ձեռարուեստներ հաստատուելուն համար, կ'մհինէրը նորոգուելուն ու յառաջանալուն համար:

Վաղղիացիք մէկէն իրենք իրենց գործածութեանը համար սկսան շինել թիւթեղն՝, պողպատ, ասղնեգործ բանուածներ, յախճապակի, մարդիկ կաշի, գուրպայ և ասուի. դարձեալ գորգեր, պաստառակաշներ, որոնք շատ յառաջադիմութիւն ըրին: Վերկադործութիւնն ալ աղէկ առաջ քնաց, ինչպէս նաև բրդդեղէններն ու մետաքսեղէնները: Իսկ իսկ ու լուր քաղաքները քիչ ատենի մէջ շատ գերազանցեցին մետաքսեայ կերպասներու կողմանէ: Վաղղիա այդպիսի յառաջադիմութիւններ ընելով՝ ճարտարութեան օգուտները սկսաւ վայելել, և փոխանակ օտար ազգաց շահեցնելու իր ազգը հարստացնել:

Տեսնելով Վոլպեր որ իր ջանքը այդպէս արդիւնաւորեցաւ՝ փափաքեցաւ ալ որ այդ ազգային ճարտարութեան գործունէութիւնը միշտ վառ մնայ. անոր համար ետեւէ ինկաւ որ վաճառքներուն իր երկրին մէջ գործածութիւնն ու օտար աշխարհներ փոխադրութիւնը աւելի դիւրացնէ. և որովհետեւ վաճառականութեան ձեռքով կրնար այս վախճանիս հասնիլ, վաճառականութիւնն ալ հաստատեց: Եւ ճամբաներն որ աւրուած էին նորոգել տուաւ, նոր ճամբաներ շինեց, անկրտոքայ կամ Երկուց Կովուց երևելի ջրանցքը բացաւ, որուն աշխատութիւնը 1667^{ին} ինչուան 1681 քնաց, և որն որ ինչուան հիմա հարաւային Վաղղիոյ վաճառականութեան ամենամեծ սատար մըն է. մտածեց որ Պուրկոյնի ջրանցքն ալ շինէ, Եւս սէյլ ու Տէօնքէրք քաղաքները ազատ նաւահանգիստ ըրաւ, վաճառականութեան համբարանոցները բազմացուց, վաճառքները դուրս տանելու ներս բերելու ապահովագրութիւն շնորհեց, իմաստութեամբ կարգաւորեց մաքսատան օրէնքները, ապահովութեան սենեակներ հաստատեց, վաճառականութիւնը միակերպ օրինաց մը տակ ձգեց, պատուաւոր արուեստ մը ըրաւ զայն՝ ու ազնուականները հրաւիրեց որ այս արուեստ

տիս ետեւէ ըլլան : Բրեւերի գլխաւոր վաճառքի տեղերուն ու նաւահանգիստներուն բազմաշխներ խաւրեց, որոնք իր իմաստուն պատուէրներովը կառավարուելով՝ գաղղիացի վաճառականներու առաջնորդեցին իրենց գործողութեանց մէջ, անոնց վաճառականութիւնը տարածեցին ու պաշտպան կեցան : Իրեն խնամքովը 1664^{ին} արեւելեան ու արեւմտեան Հնդկաց համար երկու վաճառականութեան ընկերութիւններ հաստատուեցան, որոնց թագաւորը ընկեր գրուելով՝ առաջուցմէ իրենց շատ ըստակ վճարեց : Վանատայի, Սարթինիկայի, և մանաւանդ սուրբ Վոմինիկոսի գաղութականներն որ շատ նուազած ու խեղճ էին՝ Վաղղիոյ երկրին հետ միացան, որով թագաւորին իշխանութեանը տակ մտնելով՝ նոր կենդանութիւն մը ստացան . անկէ ետքը կրթութեան հետ թէ բազմացան և թէ մշակութիւն ալ մշներին մտնելով՝ սկսան ծաղկիլ : Բաց ասոնցմէ՝ մէկէն նոր գաղթականներ հաստատեց Վէյէնի ու Սատակասքարի մէջ : Եսպիսի տարածեալ վաճառականութիւն մը հաստատ բռնելու ու պաշտպանելու համար՝ անոր համեմատ ալ նաւու կարօտութիւն կար . Վոլպեր ասոր ալ ետեւէն եղաւ, ու ջանաց որ նաւեր շատցնէ Վաղղիոյ մէջ :

Եւգովիկոս երբոր զինքը ծովային զօրութեան վրայ պաշտօնեայ դրաւ՝ Վաղղիոյ նաւերը հազիւ թէ 50^ե չափ էին . ինքը կամաց կամաց այնչափ շատցուց, որ 1681^{ին}, 198 պատերազմական նաւ կար, և 166 հազար անձինք անոնց մէջ . և այս նաւերով Վաղղիա փառաւոր յաղթութիւններ կ'ընէր : Եւ այս վախճաններուս համար Ռոյալ ֆորի նաւահանգիստը շինել տուաւ . ուրիշ չորս նաւարաններ կանգնեց Պրէ, Սուլոն, Տեօնքէրք ու Հալը քաղաքներուն մէջ, և շտեմարաններ լեցնել տուաւ : Վարձեալ ծովային դպրոցներ, նոր պատուոյ աստիճաններ ու փոխարէններ հաստատուեցան : Վոլպեր սկզբնաւ նաւերը օտարներէն գնեց, բայց քիչ ատենէն Վաղղիոյ մէջ սկսաւ շի-

նել տալ :

Վոլպեր այս ըրած արդեանցը վրայ աւելցուց օրէնսդրութիւնն ալ : Իրեն խորհրդովն էր որ Եւգովիկոս ԺԴ քաղաքական ու դատաստանական նոր օրինադրութիւններ ու կարգադրութիւններ ըրաւ, որոնք 1670^{ին} լմնցան : Ետեւելի են իր օրինաց գրքերը, որոնց մէկը Եւգովիկոսութե է, իսկ միւսը Վերեաց, որուն մէջ գաղթականաց սեւա գերիներուն վիճակին վրայ մարդասէր կարգաւորութիւններ կը դնէ . նոյն յարգը ունին ծովային զօրութեան ու քաղաքականին վրայ դրած կարգեր . ասոնք կէս մը հիմա ալ Վաղղիոյ օրինադրութեան մէջ կենդանի կը պահուին . բայց ծովային արուեստի վերաբերեալ շինութեանց համար ինչուան հիմա Վոլպերի հաստատած կարգերը կը գործածուին, որոնք յիշաւի մեծ համբաւ ունին :

Եւսաց որ Վոլպերի մէկ մեծ արդիւնքն ալ ցուցնենք : Եւ պաշտամանը ժամանակն ու իր խնամքովն էր որ արուեստները այնչափ գեղեցիկ ու զարմանալի յիշատակարաններ թողուցին, դպրութիւնք այնչափ պայծառացան, գիտութեանց մեծամեծ քաջալերութիւններ տրուեցան . և ասոնք այնչափ արդիւնքներ ըրին, ու այնչափ նորանոր գիւտեր ընծայեցին Վաղղիոյ, որ իրենց գերազանցութիւնը նոյն ատենուան զինուոց փայլմանը հետ հաւասար պայծառացաւ, և անոնցմէ ալ շատ աւելի պիտի տեւէ : Վոլպեր 1663^{ին} հիմնեց Եւգովիկոսութեց ճեմարանը, ու իրեք տարիէն վերջն ալ Վիտութեց ճեմարանը . իսկ 1671^{ին} կանգնեց Շարտարապետութեւն . նկարչութե մէջ Նոյն ժամանակ դպրոց հաստատեց . արքունական գրատունը ճոխացուց նորանոր մատեններով, ինչպէս նաև Եւսաց պարտէզն ալ նոր տունկերով . Վիտարանը շինեց, ու հոն կանչել տալով Շիւիկէնս ու Վասսինի աստղաբաշխները՝ միջօրէականը սկսել տուաւ, որ բոլոր Վաղղիայէն կ'անցնէ . Վէյէն կղզին բնաբաններ խաւրեց՝ որ հոն դիտողու-

թիւներն են . Փարիզու մէջ հասարակաց հրոսպարումներ, յաղթական դրոշներ և (Վիւյիլրիի պարտէզը շինել տրւաւ : Համառօտ ըսենք՝ ամենայն եռանդեամբ ջանաց որ բոլոր Վաղղիոյ ու Նարոպիոյ թէ գիտութեանց, թէ դպրութեանց և թէ արուեստից մէջ եղած երևելի անձինքը իր թագաւորէն վարձատրուին :

Այս ամէն անակնուկներն արգասիքը մէկ անձի մը ու 23 տարուան քրտունք են, որով այդ տարիներուն հետ ալ միացած է մեծին Վոլպերայ անունն՝ որ ազգասէր երախտագէտ սրտի մը մէջ պէտք է միշտ անմոռաց մնայ : Բնուշտ պէտք էր որ իր այնչափ եռանդեամբ սկսածը իրմէն ետև ուրիշ մը առաջ տանէր կատարելագործելով հանդերձ, որովհետև ատոնց մէջ քանի մը պակասութիւններ կան : Վոլպերի մեծագոյն սխալմունքը այս եղաւ, որ ամէն բանէ աւելի ձեռարուեստները հարկաւոր սեպեց երկրին, անոր համար ալ արուեստները պաշտպանեց . ընդհակառակն ասոնցմէ առաջ պէտք էր ջանալ երկրագործութիւնը առաջ տանելու, որն որ աշխարհին յառաջագիմութեանը հիմն է . և այս իրեն ըրած սխալանացը համար ժողովուրդը պարենից կողմանէ շատ նեղութիւն քաշեց . որովհետև ամէնքը այդ արուեստներուն ետևէ ըլլալուն, երկրագործաց նուազութիւն եղաւ, և երկրագործութիւնը շատ ետ մնաց . որով և հարկերուն թեթեւանալն ալ աշխարհին օգուտ մը չեղաւ . մանաւանդ երբոր հարկաւոր դէպքերը այնպէս բերին՝ որ տուրքերը անսակ ծանրանան ժողովուրդեան վրայ, որ ալ չէր կրնար գոհ ընել զտէրութիւնը, այս միջոցին երկրագործութիւնը շատ խեղճութեան մէջ ինկած ըլլալով, մեծ կարօտութիւն տիրեց ժողովրդեան մէջ : Վոլպեր այդ կողմանէ ալ կը մեղադրուի որ իր կառավարութեանը մէջ ամենամանր բաներու ալ խստիւ պահանջմունք կ'ընէր և բռնաւորական կերպ մը կը բանեցընէր, մանաւանդ ճարտարութեան վրայ, կանոններ, կարգադրութիւններ, արգե-

լիչ օրէնքներ դնելով, մենավաճառութիւնները շատցընելով . որով ըմպելեաց ու աղի մաքսին վրայ գրած օրինաց գրքերը և ուրիշ շատ մը կարգաւորութիւններ Վոլպերի սլափու չեն ընէր : Բայց 'ի վերայ այս ամենայնի Վոլպերի ըրած այնչափ բարերարութիւնները բաւական են անյիշատակ թողու զանոնք, մանաւանդ իր ատենին պարագայներն ալ նկատելով : Ար թողունք որ Վոլպեր դեռ ուրիշ շատ բաներու ալ փափաք ունէր ընելու, բայց մահը խափանեց զամէնը : Կենդանուէ ատենն ալ ամէն բանի մէջ թագաւորէն կը կախուէր, և բռնադատուած էր զոհ ընելու այնպիսի թագաւոր մը, որ զուարճութիւններ, հանդէսներ, տեսարաններ, պալատներ շատ կը սիրէր, որոնց համար այնչափ ծախքեր պիտի ընէր Վոլպեր . և ինքը բաց ասոնցմէ՝ Ուվուայի նախանձոտ փառասիրութեանը շարժած զինուցն ու պատերազմաց փնտսկարութեանցը մէջն ալ՝ հաստատ բռնեց տէրութիւնն ու ծաղկեցուց :

Սակայն Վոլպեր ոչ իր թագաւորին և ոչ իր ազգին քով դտաւ երախտագիտութեան արդար պահանջմունքը, և այնչափ պատիւներու մէջ երջանիկ չեղաւ . այդ է աշխարհքիս սովորական վճիռը : Պալատականները նախանձով շարժած ջանացին որ թագաւորին աչքէն հանեն զինքը . և յիրաւի 1670էն սկսեալ երթալով տկարացաւ ազգեցութիւնն որ ունէր . ընդհակառակն՝ Ուվուա, որ ատելութեամբ ետևէն ինկած էր, երթալով կը բարձրանար, ինչուսն վերջապէս Վոլպեր Ուգոլիկոսի բերնէն լսեց որ ալ անկէ ետքը նախապատուութիւնը իր հակառակորդին անցեր էր . այս խօսքը իրեն մեծ հարուած եղաւ, մանաւանդ նախագուշակելով սոսկումով մը Ուվուայի բոլոր ընելու չարիքները, որով իր ըրած բարեկարգութիւնները պիտի աւրէր : Այս մտածութիւնները այնպէս զինքը կը չարչարէին ու կը տխրեցընէին կենաց վերջին օրերը, որ մեռնելու մօտ թագաւորէն նամակ մ'որ եկաւ իրեն՝ չուզեց բանալ, ըսե-

լով . “ ԲՆՃԻՄՈՒՂԵՐ ԲԱՆՆ ՄԵ ԸՆԷԼ ԻՐԵՆՆ ՎՐԱՅ . ԱՆՂ ԶԻՍ ՀԱՆՁԻՍԱՌ ԹՈՂՈՒ : ԹԻՆՆ ՈՐ ԻՄ ԲՆՍՈՒԾՈՅ ՀԱՄԱՐ ԸՐԱԾ ԸԼԱՅԻ՝ ԻՆՆ ՈՐ ԱՅՍ ՄԱՐԴՈՒՍ ՀԱՄԱՐ ԸՐԻ , ՔՍԱՆՆ ԱՆԳԱՄՓՐԿՈՒԱԾ Կ'ԸԼԱՅԻ, ՈՒՐ ՈՐ ԶԵՄ ԳԻՒՍԵՐ ՀԻՄԱ ԹԷ ԻՆԾԻ ԻՆՆ ԱԻՍԻ ԸԼԱՅ . ” 3 ՅԱԼԱՎԻ ԽՍՈՒՔ . ՄԷԿՆ ՈՐ ԻՐ ԱՂԳԻՆ ՀԱՄԱՐ ԱՅՆՃԱՓԻ ԱՇԽԱՏԵՐ Է , ՆԱԽ ԵՄ ԱՌԱՋ ԶԱՅՆ ԻՐ ԲՆՍՈՒԾՈՅ ՂԵՐԱԾ ԸԼԱՅ . ԱՊԱՐԱՏԱԿԱՆԱԳ ՎԻՃԱԿ : ԻՐ ԿԵՆԱԳ ՎԵՐՋԻՆ ՕՐՆ ԵՂԱԼ 1683^{ին} ՍԵՍԿՈՒՄԵՐԻ ՎԵՐԵՐՈՐԴ ՕՐԸ . 64 տարեկան մեռաւ . զՈ՛՛՛՛ ԸԼԱՅԻՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԳ ԲԱՐԸՈՅՆ ՈՒՆԵԳԱԾ ՍԻՐՈՅՆ , ՃԱԿԱՏՐ ԽՈՆՆԱԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ , ԵՄ ԳԱԼԵՐՈՎ ՈՒ ՏՐԵՒՐՈՒԹԵԱՄԲ ԱՊԱՇԱՐՈՒԱԾ : ԵՄՈՂՈՒՐԴԸ Կ'ԱՏԵՐ ՎԵՐԵՐ , ՄԱՆԱԼԱՆԴ ՎԵՐՋԵՐԸ ԻՐ ՄԷԿ ՀՐԱՄԱՆԷՆ ՍԱՍԻԿ ԶԱՅՐԱԳԱԾ ԸԼԱՅԻՆ՝ ՄԵՆԵՐՈՅՆ յՈՒՂԱՐԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ ՎՐԱՅ ԵԿԱԼ , ՈՒ Կ'ՈՒՂԵՐ ԱՊԱՏԱՌ ԱՊԱՏԱՌ ԸՆԷԼ ԶԱՄԱՐՄԻՆԸ : ԲՆՂ ԵՆԻՐԱԼՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՀՈՒՐՆԷՆ ԵՏՔԸ ԴԵՌ ՔԻՂ ՄԵՄ ԱՏԵՆ ԱՇԽԱՆԵԳ , ՄԻՆՆԵՒ ԲՆՂԱԿԵՐԻ յԱՇՈՐԴՈՂ ԱՊԱՇԱՏՆԷԻԳ ԽԵՂՃՈՒԹԻՒՆԸ , ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒ ԾՈՎԱՅԻՆ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆ ԻՅՆԱՂԸ ԵՄ ԲՆՂԱԿԵՐԷՆ ԱՌԱՋ ԵՂԱԾ ՀԱՐԵԱԳ ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՀԵՄԱՆՔԸ ԽԱՆԳՈՒԳԻՆ ԵՏՔԷՆ ԺՈՂՈՎՐԸՂԵԱՆ ԻՐ ԲԱՐԵՐԱՐ ԲՆՂԱԿԵՐԸ . ԲԱՅԳ ԱՓՈՒՍ ՈՐ ՀԱՏ ՈՒՂ , ԵՐԵՐՈՐ ԱՇԽԱՐ ԲՆՂԱԿԵՐ :

ԲՆՂԱԿԵՐ ՄԻՋԱՀԱՍԱԿ ԷՐ , ՏՈՒՂ ԴԵՄԵՐՈՆԵՐ , ԱՇԽԱՆԵՐԸ ԽՈՐԻՆ ՈՒ ԹԱՆՃՐԱՅՈՆ : ԲՆՔՈՒՆԵԱԳ ՄԷՋ ՏՈՍԿ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԵ ԿԵՐԱՅ ՈՒՆԵՐ , ԻՆՆԱԿԵՍ ԵՄՈՂՈՒԿՈՍ ԱՇԽԱՆԵՐ : ԲՆՈՒԹԵԱՄԲ ԽԻՍԱՏ , ՈՒ ՍԱԿԱԼԱԽՈՍ , ԱՆԱՆԿ ՈՐ ԲՆՈՒՆԻԷԼ ՏԻԼԿԻՆԸ , ՈՐ ՎԱՐԱԿԵՍ ԱՊԱՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԿՈՂՄԱՆԷ ԵՐԵԼԵՐԷ , ՎԵՐՆԱՅԻՎ ԲԵՐՆԷՆ ԽՈՒՔ ՀԱՆՆԷ՛՛՛ ՕՐ ՄԵ ԸՍԱԼ ԻՐԵՆՆ . “ ՏԷՐ ԻՄ , ԶՈՒՆԷ ՆՂԱՆ ՄԵՄ ՏՈՒՐ ՈՐ ԸՍԱԾԱ ՀԱՍԿԵՐԵՍ . ” 3 ՅԱՄԵՐ ԷՐ ԻՐ ՄՈՒԱԾՈՒԹԵՅԸ ՄԷՋ , ԵՄ ՈՒՐԻՇԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐՈՒՆ ՄՈՒԿԿԵՐ ԴՆԵՐ . ԵՄ ԵՐԵՐՈՐ ՄՈՒՔԻՆ ՄԷՋ ԲԱՆՆ ՄԵ Կ'ՈՐՈՂԵՐ՝ ԱՄԷՆ ԴԻՄԱԳ ԵՂԱԾ ԱՐԳԵԼԸՆԵՐԸ ԲԱՆՆԻ ՏԵՂԵՐ ՍԵԱԿԵՐ ՈՒ ՄՈՒԱԾԱԾԸ Ի՛՛՛ ԳՈՐԾ ԿԵՐ ԴՆԵՐ : ԵՄ ԱՅՆՃԱՓԻ ՃԱՐԱՐ ԷՐ ԻՐ ԱՊԱՇԱՐԱՆԸ ՄԷՋ , ՈՐ ԵՐ-

ԲԵՄՆ ՓԱՌԱԼՈՐ ՃԻԱԽԱՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԸՆԷԼ ԿՈՒ ՏԱՐ , ԵՄ ԲՈՂՈՐ ԱԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՂՆՈՒԿԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ՕՏԱՐԱԳԳԻ ՀԱՐՈՒՍՏԱՆԵՐՈՒ ԲԱՂՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵ ՃԳԵԼ ՏԱՅԻՎ Ի՛՛՛ ՓԱՐԻՂ՝ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿԵԳ ՄԵԾ ՀԱՅԿԵՐ ՀԱՆՆԵՐ : ԲՆՂԱԿԵՐ ԿԵՐ ԱՊԱՐԾԵՐ ՈՐ ԻՆՊԵՐ ՍԿՈՎՏԻՈՅ ԹԱՊԱԼՈՐԱԳ ԳԵՂԷՆ ԻՆՊԱԾ ԷՐ . ԲԱՅԳ ԱՄԵՆԵԿՆ ՏԵՂԵՐ ԶՈՒՆԻ ԻՐ ԱՅԳ ԿԱՐԾԻՔԸ : ԵՄ ՓԱՌԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆՆԸ ՀԱՄԵՄԱՏ ԱՊԱՏԻՒՆԵՐՈՎ ԱՇԽԱՆԵՐ , ԵՄ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆԸ 10 ՄԻՆՈՒՆԻ ԿԵՐ ՀԱՆՆԵՐ . ԻՐ ԱՐԳԻՆՔՆ ՈՒ ՎՐԱՆ ԵՂԱԾ ՀԱՄԱՐ՝ ՄՈՒՆՔԸ ԻՐԵՆՆ ՈՐԴԻՔՆ ԱՇԽԱՏԻՒՆԵՐՈՒ ՀԱՏՈՒԳԻՆ :

ԵՄԵԿՆ ԲՆՂԱԿԵՐԻ ԳՈՒԼԵՍՏԸ ԸՆԷՆՔ ՀՈՍ ՀԱՄԱՌՈՍԻԼ ՄԵ ԳԱՂՂԻԱԳԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐԻ ՄԵ ԲԵՐՆԷՆ , ՈՐՈՎ ԸՍԱԾՆԵՐՆՈՒՍ ԱԼԵՐԻ ՍՏՈՒԳՈՒԹԻՒՆ ՄԵ ԸԼԱՅ ԵՄ ՄԵՐ ԸՍՏԱԾՆ ԱՇԽԱՆ ԲԵՐՆԷՆ ԻՄԱՆԱՆ ԸՆԹԵՐԳՈՂԸ . ԱՅՍ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՆ Է ՀԷՆՈՒ . “ ԲԱՐԵՔԱՍՏԻԿ ԱՊԱՇԱՌՈՒԹԻՒՆ ԹԱՊԱԼՈՒԹԵԱՆ ԵՄՈՂՈՒԿԻՍԻ ԺՆՆ , ԻՇԽԱՆԱԿԱՆՆ ԱԵՐՃՈՒԹԻՒՆ , ԵՄ ԺՈՂՈՎՐԸՈՅ ԲԱՐՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱԼԱՂԵՍԵՆ ՄԻՇԱՂԿՈՒՍ ՄԵԾԱԳՈՒՆԻՆ Ի՛՛՛ ԱՊԱՇԱՏՆԱՅՍ ԲԱՂՂԻՈՅ : ԵՄՈՒԼ ԱՅՆ ԾԱԳ ԱՊԱՇԱՌՈՒԹԵԱՆ ԱՄԲԱՐՃԱՆ ԱՐՈՒԵՍԱՔ , ՄԻՆՆԵՒ ԵՄՈՂՈՒԿԵԱՅ ԹԱՊԱԼՈՒԹԵԱՆՆ ժԱՄԱՆԱԿԱԳ ԸՍԱՐԱՐԱԳՈՅՆ ՓԱՅԼԵԼ ԸՆԴ ԲՈՎԱՆԴԱԿ ԱԼՈՒՐՍ ՄԻԱՀԵԾԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՆ : ԵՄ ՈՐ ՄԵԾՆ ԵՄ ԶԱՐՄԱՆԱՇԻ Է , ԱՊԱՇԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆ՝ ՈՐՈՎ ԱՌԱՆՃԻՆ ԻՄՆ ՀՈՎԱՆԱՆԱՅՐ ԶՆՈՐՔ՝ ՈՂ ԱՐԴԻՆՔ ՄԻԱՅՆ ԷՐՆ ԱԽՈՐԺԱԿԱԳ ԻՐՈՅ ԵՄ ԾԱՆՈՒԹՈՒԹԵԱՆ . ՈՂ ԶԳԱՅՈՒՄՆ ԷՐ ՈՐ ՍԻՐԵԼԻ ՆՄԱ ՂԱՐՈՒԵՍՏԱԳԵՍՏԱՆ ԵՄ ԶԻՄԱՍՏՈՒՆԱ ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ ԸՆԾԱՅԵՅՈՒԳԱՆԵՐ , ԱՅՂ ԱՊԱՇԱՐԱՆ ԿԱՅՐ ՆՈՅԱ ԻՐԵՆՂԱՅՐ ԱՊԱՇԱՏՆԱՅ . ՔԱՆԳԻ ԾԱՆՈՒԹ ԽՈՒՆԵՐ ՆՄԱ ԵՒԷ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻՈՅ ՄԻԱՅՆ Է ԵՐԵԼԵՅՈՒԳԱՆԵԼ ԴԵՐԱՄԲԱՐՃ ՂԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՄ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ ՏԱՂՆՈՅԱ : ԵՄՈՐ ԱՐԺԱՆԻ ԱՆՄՈՒԱԳ յԻՇԱՏԱԿԱԳ . ԻՆՆԱՄԲ ՆՈՐԱ Ի՛՛՛ ՎԵՐԱՅ ՏՆԱՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԵՄ ԱԵՐՃՈՒԹԵԱՆ ԿԻՈ ՀՈՎԱՆԱԳԵԱՂ . ՂԱՌԱՆԻՆ ԱԵՍԱ ԽՆԱՅՈՒԹԵԱՄԲ ՎՃԱՐԵՐ ԵՄ ԲԱՐԵՂԱՐԴԱՐ ՈՃՈՎ՝ ՈՐ ՍԵՓԱԿԱՆ ԷՐ ՆՄԱ , ԶԱՅՆ ԶՈՐ ՀԱՐԿ Ի՛՛՛ ՎԵՐԱՅ ԿԱՅՐ ՆՄԱ Ա-

ուստաձենեւ անխնայ յաչս համօրէն
Եւրոպայ՝ ի պատիւ փառաց տեառն իւրոյ
և կամ ի հարկէ հրամանին բերեալ .
միտք արդարեւ զգօն , աննուազ ի հան-
ճարոյ : Ոչ ոք ի գործս քան զնա վեհագոյն
(Տակիտոս) : Ութ աւուրս և եթ եկաց ի
խօթութեան . ասի զնմանէ եթէ ան-
կեալ էր ի մահուն յերեսաց արքայի .
խրատ մեծ վասն պաշտօնէից , :

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՅՆԵՐ

Ի՞նչ կ'ազաղակես թէ չես սրխալած .
Չը սխալող մարդը գեռ չէ ծնած :

Թէ կըրակէն գուրս կը քաշուիս ,
Իսկ չար մարդէն ո՛ւր կը փախչիս :

Լուել չե՞ս գիտեր , յայտ է որ խօսիլ չես գիտեր .
Լուել չե՞ս կըրնար , գիտցիր որ վայելէ չես կըրնար :

Ընկերութեան մէջ թէ մտնես , որն որքե՞զ հարկ է ,
Թէ որ կ'ուզես չը սխալիլ անոնց խօսք գիտէ ,
Իսկ թէ կ'առնես յանձ սխալիլ , գործոցն հետեւէ :

Դոռստրն թշուառ

Խուսեալ ի գառն իմ ի քրնոյ
Ում չիք տխորժ երազ ընկեր ,
Ելի կանխեալ ընդ լեռնն ի վեր
Յողջոյն նախկին ցոլից արփուոյ :

Ձուգայարոյց ընդ բընութեան
Թըռչնեակն ի թուփ ծաղկազարդիկ գեղգեղէր .
Մայր իւր նըմին բերէր ըզբուծ սիրական ,
Թացան յարսօր իմ աչեր :

Իսկ իմ ընդէր չիցէ մայր . . .
Ընդէր չիցեմ ես թըռչնեակն այն հանգոյն ,
Ոյր կախ զոստոց նըշգարեւոյ Ծօճի բոյն :
Չիք իմ յերկրի աստ ի վայր
Եւ ոչ օրոցք իսկ ի քուն :
Մ'անուկ եմ ես , գըտեալ վիմին անդ ի ծայր
Որ կայ հանդէպ եկեղեցւոյն :

Ի ծընողաց զուրկ և հեռի
Ոչ գիտացի զանոյշ նոցին ըզհամբոյր ,
Եւ ոչ մանկունք առ երի
Երբէք իւրեանց զիս յանուանէ կարգան քոյր :
Ես ոչ հաղորդ ցայգախաղուց գոմ բընաւ .
Սաղարթապատն ընդ յարկաւ
Ձիս ոչ կոչէ մըշակ բազմիլ խընդագոյն .
Հեռուստ գիտեմ զընտանիս
Շուրջ ի կայտիւ խընդալիս
Ի գիրկ նորուն հայցել գըգուանս գիշերւոյն :
Ի հիւրընկալն այն տաճար
Քայլափոխեմ յարտասուս
Միակ դագար ինձ յայժմուս
Յորում և եթ չեմ օտար .
Եւ որ միայն ինձ չգիտի խըստաբար :

Յաճախ ի վէմն այն խորհիմ
Ուր սկըսան իմ աղէտք .
Եւ զարտասուաց խընդրեմ հետք
Ձոր ի թողուլ անդ զիս անշուշտ հեղ մայրն իմ :
Յաճախ իմ քայլք թափառական
Ի մենաւոր գիմն չիմացն ապաւէն .
Այլ և չիլիմն անկարեկիրք ինձ անդ կան
Դըստերս հիքոյ ծընողք չեն
Ոչ ի գագաղս և ոչ յերկիր համօրէն :

Ո՛հ , տան և չորս լացի՛ր գարուն
Հեռ' ի բազկաց որ զիս մերժէր .
Դարձի՛ր , մայր իմ , քեզ կամ ի բուն
Լստ ի վեմիս ուր զիս թողէր :

ԱԼ . ՍՈՒՄԷ

Յոյս յԱստուած

Յուսա՛ վաղիւ , մանուկ , գարձեալ ի վաղիւ .
Միշտ ի վաղիւն . հանգերձելոյն մընասցոք .
Յուսա՛ , և ցանգ մինչ ելանէն ի լոյս տիւ
Ուր Տէր յօրհնէ՛ մէք յաղօթս անդ կանխեացոք :

Մերս աղետից , մանուկ , վերպանքս են պատճառ .
Բայց թէ յերկար կըրկնին մեր ծունգք ի յերկիր ,
Չանմեղութիւնս համայն օրհնեալ սիրաբար
Եւ մեր ցաւոց , ո՛հ , շնորհեսցէ՛ Տէր ըզլիւր :

Վ . ՀԻԻԿՈՑ